

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE MANEVİ GELİŞİM

Zeynep ÖNDER

DENİZLİ-2023

T.C.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

MANEVİ DESTEK VE REHBERLİK PROGRAMI

TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROJESİ

GELİŞİM DÖNEMLERİNE GÖRE MANEVİ GELİŞİM

Zeynep ÖNDER

DANIŞMAN

Doç. Dr. Mehmet ÇINAR

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS PROJE ONAY FORMU

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Manevi Destek ve Rehberlik Tezsiz Yüksek Lisans öğrencisi Zeynep ÖNDER tarafından hazırlanan “Gelişim Dönemlerine Göre Manevi Gelişim” başlıklı Tezsiz Yüksek Lisans Projesi tarafımdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından Tezsiz Yüksek Lisans Projesi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. MEHMET ÇINAR

Danışman

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
.....tarih ve Sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Doç. Dr. HARUN ABACI

Enstitü Müdürü

ETİK BEYANNAMESİ

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsünün yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu; atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı; bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversitede veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı beyan ederim.

Zeynep ÖNDER

ÖNSÖZ

Bu projede en şerefli mahluk olarak yaratılan insanın gelişim dönemlerini, gelişim dönemlerinin özelliklerini, manevi ve dini gelişimlerini konu almaktadır. Gelişim, sadece sosyal ölçümlerle açıklanamayan, birçok yapı ve işlevi bütünleştiren karmaşık bir olgudur. Bu bütünleşme nedeniyle, gelişimin her evresi kendinden bir sonraki evreyi doğrudan etkiler. Böylelikle hiyerarşi, bütünleşme ve yapısal bağıntı, gelişim evrelerinin temel özellikleri arasındadır. Bu proje ödevinin hazırlanması sürecinde elde edilen verileri desteklemek amacıyla toplanan nitel bulgulara büyük oranda yer verilmiştir.

Bu çalışmanın, oluşumunda ve tamamlanmasında emeği geçen herkese teşekkür etmek isterim. Lisansüstü eğitimimde birikimlerinden yararlandığım Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı'ndaki tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım. Proje ödevimin hazırlanma sürecinde mesleki tecrübeyi akademik disiplinle buluşturma konusunda beni cesaretlendiren, projenin tamamlanma aşamasına varıncaya kadar bütün süreçlerinde ilgi ve desteğini esirgemeyen, öneri ve düşünceleri ile beni yönlendiren değerli danışman hocam Doç. Dr. Mehmet ÇINAR Hocama teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu sürecin başlamasında özellikle bitiminde manevi desteğini esirgemeyen çok kıymetli arkadaşım Fatma Şahin'e çok teşekkür ederim. Son olarak yaşamımın her alanında ve her zaman maddi-manevi desteğini aldığım, çalışma azmim ve gayretim kaynağı olan sevgili eşim Ali ÖNDER'e ve evlatlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Zeynep ÖNDER

10.12.2023

ÖZET

Pamukkale Üniversitesi İslami İlimler Enstitüsü Tezsiz Yüksek Lisans Proje Özeti

Projenin Başlığı: Gelişim Dönemlerine Göre Manevi Gelişim	
Projeyi Hazırlayan: Zeynep Önder	Danışmanı: Doç. Dr. Mehmet ÇINAR
Kabul Tarihi: 21.12.2023	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 20
Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Programı: Manevi Destek ve Rehberlik
<p>Doğumundan ölümüne kadar süren insan hayatında, gelişim özellikleri bakımından birbirinden farklı dönemler bulunmaktadır. Her dönem, kendine özgü fizyolojik ve psikolojik özelliklere sahiptir. Ancak, insan hayatını kesin yaş çizgileriyle sınırlamak mümkün değildir. Dini inançların doğuşu ve gelişmesinde, yaş, cinsiyet, beslenme, sağlık durumu, fiziki ve sosyal çevre, kalıtım gibi birçok faktör etkili olabilir.</p> <p>Gelişim genellikle çocukluk, ergenlik ve yetişkinlik dönemleri olarak sınıflandırılır. Bu çalışmada, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal gelişiminin yanı sıra dini ve manevi gelişim açısından da incelenmektedir. Dini inançlar ve manevi gelişim, kişinin yaşamındaki çeşitli faktörlerle etkileşime girebilir, bu da yaş, cinsiyet, beslenme, sağlık, çevresel etkenler gibi pek çok değişkenin bir araya geldiği kompleks bir süreci ortaya çıkarır.</p>	
Anahtar kelimeler: Din psikolojisi, Gelişim dönemleri, Ergenlik dönemi, Dini gelişim	

ABSTRACT

Pamukkale University Institute of Islamic Sciences Non-Thesis Master's Project Summary

Title of the Project: Spiritual Development According to Developmental Periods	
Author: Zeynep Önder	Supervisor: Doç. Dr. Mehmet ÇINAR
Date: 21.12.2023	Nu. of pages: vi (pre text) + 20
Department: Philosophy and Religious Studies Program: Spiritual Support and Guidance	
<p>In human life, which lasts from birth to death, there are different periods in terms of developmental characteristics. Each period has its own physiological and psychological characteristics. However, it is not possible to limit human life with definite age lines. Many factors such as age, gender, nutrition, health status, physical and social environment and heredity can be effective in the emergence and development of religious beliefs.</p> <p>Development is generally categorized as childhood, adolescence and adulthood. This study examines the biological, psychological and social development of the individual as well as religious and spiritual development. Religious beliefs and spiritual development can interact with various factors in a person's life, resulting in a complex process in which many variables such as age, gender, nutrition, health and environmental factors come together.</p>	
Keywords: Psychology of religion, Developmental periods, Adolescence, Religious development	

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYANNAMESİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
ÇOCUKLUK DÖNEMİ.....	3
1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	3
1.1.Fiziksel Gelişim.....	3
1.2. Duygusal Gelişim:.....	3
1.3. Bilişsel Gelişim:.....	4
1.4. Sosyal Gelişim:.....	4
1.5. Ahlaki Gelişim:.....	4
2. ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM EVRELERİ.....	4
2.1. Bebeklik Evresi (0-2 yaş).....	4
2.2. İlk Çocukluk Evresi (2-6 yaş).....	5
2.3. Son Çocukluk Evresi (7-11 yaş).....	6
3. ÇOCUKLUK DÖNEMİ MANEVİ GELİŞİM.....	8
3.1. Değer ve İnanç Gelişimi:.....	8
3.2. Empati ve İnsanlık Değeri:.....	8
3.3. Din ve Maneviyat:.....	8

3.4. Hayatın Anlamı ve Amaç:	8
3.5. İyilik ve Yardımlaşma:	8
3.6. Özsaygı ve Başkalarına Saygı:	9
İKİNCİ BÖLÜM	12
ERGENLİK DÖNEMİ	12
1. ERGENLİK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	12
1.1. Fiziksel Gelişim:	12
1.2. Psikososyal Gelişim:	12
1.3. Duygusal ve Sosyal Gelişim:	12
1.4. Zihinsel Gelişim:	12
1.5. Cinsellik ve İlişkiler:	13
2. ERGENLİK DÖNEMİ MANEVİ GELİŞİM	13
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	16
YETİŞKİNLİK DÖNEMİ	16
1. YETİŞKİNLİK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ	16
1.1. Fiziksel Gelişim:	16
1.2. Zihinsel ve Bilişsel Gelişim:	16
1.3. Sosyal ve Duygusal Gelişim:	16
1.4. Mesleki ve Ekonomik Gelişim:	16
1.5. Kimlik ve Yaşam Amacı:	17
1.6. Yaşam Evreleri ve Krizleri:	17
2. YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE MANEVİ GELİŞİM	17
2.2. Değerlerin ve İnançların Yeniden Değerlendirilmesi:	17
2.3. Öz Kimlik ve Kabul:	18
2.4. Spiritüel Keşifler ve Büyüme:	18

2.5. Orta Yaş Krizi:	18
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	20
YAŞLILIK DÖNEMİ	20
1.YAŞLILIK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ.....	20
1.1. Fiziksel Değişiklikler:	20
1.2. Zihinsel Değişiklikler:	20
1.3. Duygusal Değişiklikler:.....	21
2. YAŞLILIK DÖNEMİNDE MANEVİ GELİŞİM.....	21
SONUÇ	24
KAYNAKÇA	26

KISALTMALAR

MDR	: Manevi Danışman, Rehber
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Vb	: Ve Benzeri
PDR	: Psikolojik Danışman, Rehber
İDYÖD	: İslami Değerlerin Yaşam Biçiminde Öncelikli Danışan
İPDM	: İslami Psikolojik Danışma Modeli
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü

GİRİŞ

İnsan gerek iç gerek dış faktörlerin etkisiyle gelişen ve değişen bir varlıktır. Gelişim dünyaya gelmezden evvel anne rahminde başlayıp ölüme kadar devam eden bir süreçtir. Gelişim ve değişim tek yönlü olmaz. Fizyolojik, psikolojik, sosyolojik açıdan birbirine bağımlı olarak ele alınır. Bu bağlamda Gelişim dönemlerinden çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık değişik açılardan incelenilmesi gereken gelişim periyodlarıdır. Gelişim psikolojisi ekseninde insanın gelişim dönemlerini çeşitli gelişimsel boyutlarıyla betimlemeyi amaçlayan bu çalışma, çocukluk ,ergenlik, yetişkinlik, yaşlılık dönemlerinin tanımı yapılarak başlanmıştır. Daha sonra gelişim psikolojisi açısından dini ve manevi gelişim özelliklerine değinilmiştir. Bazı bölümlerinde bireye, anne baba ve eğitimciler için söz konusu dönemle ilgili bazı önerilerde bulunulmuştur.

Birey, çocukluğundan yaşlılığına kadar gelişen yaşam çizgisi üzerinde birbirinden farklı gelişim dönemlerinden geçer ve bu dönemler içerisinde birbiriyle aynı olmayan fizyolojik ve psikolojik bazı özellikler gösterir. Bu bağlamda yaşam çizgisini dikkate alarak bireyin hayatını genel hatlarıyla; çocukluk, ergenlik/gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık gibi ana gelişim dönemlerine ayırarak incelemek mümkündür. Ancak genel olarak böyle bir sınıflama yapılmasına rağmen inceleme konusu “insan” olunca, sözü edilen gelişim periyotlarının -başlangıç ve bitiş anlamında- kesin olarak yaş sınırlamasını yapmak oldukça güçtür. Fakat bilimsel çalışmaların getirdiği zorunluluk nedeniyle özellikle gelişim psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda, bu bağlamda gelişim dönemleriyle ilgili her bir dönemin kendi içinde aynı olmasa da birbirine yakın yaş sınırlamaları yapılmıştır.

İnancımız açısından manevi desteğin önemini vurgulamak istersek İslâm, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden bu yana Müslümanların psikolojik ve sosyo-kültürel hayatlarını şekillendiren belirleyici bir etki olmuştur. İslâm, kültürel, ahlaki ve insanî değerleri Kur’ân ve sünnet öğretilerine dayalı olarak fitrata uygun bir şekilde tanımlanmaktadır. Kur’an’ın muhatabı insan, hedefi de insan hayatının, amacına uygun

rehberlik etmesi düzenlemesidir.¹ Kur'an da bir çok rehberlik ve destek örnekleri verilmiştir. Kısacası birey hayatının her safhasında danışmanlık ve rehberlik ihtiyacı duyabilmektedir.

¹ Ömer Faruk Söylev, "Dini Danışma Ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım" 2 (2017), 79-90.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUKLUK DÖNEMİ

1. ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Gelişim, döllenmeden başlayarak bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve dış faktörlerle etkileşim içinde olan sürekli bir ilerleme kaydetme sürecidir. Gelişimde olgunlaşma ve öğrenme önemli rol almaktadır. Olgunlaşma, bedensel ve zihinsel olgunluğu ifade ederken, öğrenme süreci de gelişimi destekleyen bir unsurdur.

İnsanın doğumundan ölümüne kadar olan süreçte çevresiyle sürekli etkileşim içindedir. Bireyin gelişimi çevresiyle etkileşiminin bir ürünüdür. Gelişim, genetik faktörler, çevresel etkiler ve içgüdüsel eğilimlerle yönlendirilen dinamik bir değişimi ifade eder. Gelişim dönemleri genel olarak çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemleri olarak sınıflandırılmaktadır. Gelişimdeki her evrenin birbirini etkileyen bir hiyerarşi ve bütünleşme içindedir. İnsanın gelişim sürecinin ruh ve beden olarak ayrılmayacak bir bütünlük olarak ele almak gerekmektedir. Çocukluk dönemi gelişimi genellikle çocuğun doğumundan ergenliğe kadar olan süreci kapsar. Bu dönemde çocuk, fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal alanlarda büyük değişimler geçirir.

1.1.Fiziksel Gelişim:

İlk yıllarda çocuklar, hızla büyüme gösterirler. Doğumdan sonra ilk birkaç yıl içinde, genellikle en hızlı büyüme dönemine sahiptirler. Çocuklar, kaba ve ince motor becerilerini geliştirirler. Kaba motor beceriler, büyük kas gruplarını kullanarak yapılan hareketleri içerirken, ince motor beceriler, parmaklar ve el kaslarını kullanarak hassas hareketleri içerir.

1.2. Duygusal Gelişim:

Çocuklar, genellikle ebeveynleri veya bakım verenleriyle güçlü bağlar kurma eğilimindedirler. Bu, güvenli bir bağlanma geliştirmelerine yardımcı olabilir. Zamanla çocuklar, kendi duygusal tepkilerini tanıma ve ifade etme becerilerini geliştirirler.

1.3. Bilişsel Gelişim:

Çocuklar, konuşma ve dil becerilerini hızla geliştirirler. Bu dönemde dil, düşünceyi ifade etme ve anlama açısından kritik bir rol oynar. Çocuklar, bellek kapasitelerini genişletir ve soyut düşünce yeteneklerini zaman içinde geliştirirler.

1.4. Sosyal Gelişim:

Çocuklar, sosyal becerilerini oyun yoluyla geliştirirler. Oyun, çocuklar arasında işbirliği, paylaşma ve kurallara uyma gibi sosyal becerilerin kazanılmasına yardımcı olur. Çocuklar, kendilerini tanıma ve diğerleriyle ilişki kurma sürecinde öz kimliklerini geliştirirler.

1.5. Ahlaki Gelişim:

Çocuklar, aile ve toplumdan öğrendikleri temel değerleri benimserler. Bu dönemde ahlaki değerlerin temelleri atılır.

Her çocuk benzersizdir ve gelişim hızları farklılık gösterebilir. Bu nedenle, genel gelişim özelliklerine ek olarak bireysel farklılıkların da dikkate alınması önemlidir. Ayrıca, çocukluk dönemi gelişimi, genellikle sürekli bir süreçtir ve bir önceki aşamalardan gelen deneyimler, sonraki gelişim aşamalarını etkileyebilir.

Çocukluk dönemi, insan gelişiminin önemli bir aşamasını oluşturur ve genellikle doğumdan ergenliğe kadar olan zaman dilimini kapsar. Bu dönem, bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan bir dizi temel beceri ve özellik kazandığı bir evredir. Psikolog ve pedagoglar, çocukların ortak eğilimlerini ve davranış kalıplarını göz önünde bulundurarak, çocukluk dönemini çeşitli evrelere ayırmışlardır. Genel olarak kabul edilen çocukluk dönemi gelişim evrelerini; Bebeklik Evresi, İlk Çocukluk Evresi, Son Çocukluk Evresi olarak sıralayabiliriz². Çocukluk döneminin gelişim evreleri;

2. ÇOCUKLUK DÖNEMİ GELİŞİM EVRELERİ

2.1. Bebeklik Evresi (0-2 yaş)

Doğum ile 2 yaş arasında yer alan "Süt Çocukluğu Evresi" adı verilen dönemdir. Bu dönemde bebek, her bakımdan yardıma muhtaç olmakla beraber, gizli

² Guy Jacguin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, çev. Mehmet Toprak (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1976), 6-7.

birçok yeteneklere de sahiptir. Nitekim bebek fiziksel olarak gelişirken zihinsel, duygusal ve psikolojik olarakta gelişmektedir. Etrafında görsel ve işitsel uyarıcılar vasıtasıyla yeni davranışlar benimsemeye başlar. Basit kelimeler ve hareketlerle dış dünyaya açılmaya sürecine girer.

Çocuğun aile içindeki ilk izlenimleri, özellikle annesiyle olan ilişkileri, kişiliğinin gelişiminde oldukça önemlidir.³ Bebek, beslenme ve güvenlik ihtiyaçlarının giderilmesinde ailesine ve yakınlarına ihtiyaç duyar. Dolayısıyla çocuk, yaşamının ilk yılında annesiyle anlamlı bir şekilde ilişki kurabiliyorsa; kendisini güvende hissedebilir. Dünyayı ya güvenilir bir obje olarak algılar. Bu yüzden, güven duygusunun ortaya çıkışı, ancak ona gösterilecek sevgi, itinalı bakım ve gözetim ile mümkündür. "Ben" bilincinin oluşmaya başlaması, kendisi olan ve olmayı fark etmesi ve motor gelişimi, bu dönemin belirgin özellikleridir.⁴ Yine ağlama bu evrede çocuğun en etkili silahı ve diğer insanlarla iletişim kurma aracıdır.

2.2. İlk Çocukluk Evresi (2-6 yaş)

2 - 6 yaş arasında yer alan bu evreye "Okul Öncesi" veya "Oyun Çağı" adları verilmektedir.⁵ Bu evrede bedensel ve motor gelişim sonucu, yürümeyi ; zihinsel gelişim sonucu da; kendince çevresine mesaj vermeyi öğrenen çocuk, davranışlarında özgürleşmeye başlar. Annesine ve etrafındakiler karşı bağımlılığını giderek azaltır. Çocuk için döneminin en önemli ve en renkli evresidir. Çocuk, çokça soru sorar, etrafındaki her şeyi anlamak ister, bitmez tükenmez bir öğrenme arzusu gösterir. Bu evredeki çocukların uğraştıkları en önemli iş oyundur. Çocuk, oyun vasıtasıyla hayal dünyası ile gerçek dünya arasında anlamlı bir bağ kurar. Çocuk bu evrede çok ciddi iş yapan bir kimsenin tavırları içine girerek, kendi varlığını ortaya koymaya çalışır.⁶

İlk çocukluk dönemindeki çocukların dini inançları edinme süreci ve bu süreçteki karakteristik özellikleri şu şekilde özetleyebiliriz. Çocukluk dönemindeki çocuklar, genellikle hemen hemen her söylenene inanma eğilimindedir. Dini

³ Alfred Adler, *Okulda Güç Eğitilebilir Çocuklar*, çev. Kamuran Şipal (İstanbul: Cem Yayınevi, 1997), 7.

⁴ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede çocuğun din eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996), 206.

⁵ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 63.

⁶ Halis Ayhan, *Eğitim Bilimine Giriş* (İstanbul: Şule Yayıncılık, 1997), 85-86.

konulardaki inançlarını sorgulamadan kabul ederler. Bu dönemde çocuklar, inançlarının nedenlerini sorgulamaya pek eğilimli değildir. Dini inançlar, çocuklar için genellikle anlaşılamazdır. Çocukların bu dönemdeki inançları, duygusal yönden önemli bir yer tutar. İnançları, çocuğun duygusal durumunu etkiler ve duygulara dayalı bir şekilde oluşur. Çocuklar, duygusal yönlü inançlarını düşünce süreçleriyle değil, duygusal yönlü bir şekilde kabul ederler. Düşünce süreçleri, duygusal durumlarına oranla daha yaygın ve belirgindir. Çocuklar, bu dönemde şüphelenme veya itiraz etme eğiliminde olmadan, içtenlikle inanmaya hazır bir durumdadırlar. Çocuklar, çevrelerindeki dinsel olaylarla ilgili sorular sormaya başlarlar. Allah, melek, şeytan, sevap-günah, cennet ve cehennem gibi kavramlar hakkında bilgi edinmeye çalışırlar. Bu süreç, çocuğun gelişimine bağlı olarak değişiklik gösterebilir ve çocuk, zaman içinde daha fazla düşünce ve sorgulama kapasitesine sahip olduğunda inançları daha bilinçli bir şekilde şekillenebilir.⁷

2.3. Son Çocukluk Evresi (7-11 yaş)

Son çocukluk evresi, Jean Piaget tarafından geliştirilen bilişsel gelişim teorisindeki evrelerden biridir. Bu evre, genellikle 12 yaş civarındaki çocukları içerir ve kendi içinde iki alt aşamadan oluşur: somut işlemler dönemi ve soyut işlemler dönemi olarak ayırmaktadır. Somut işlemler döneminde çocuklar, mantık ve düşünce becerilerinde belirgin bir gelişme gösterirler. Ancak düşünce hala somut ve gerçek olaylara dayanır. Soyut konseptleri anlamakta zorlanabilirler. Örneğin, matematik problemlerini çözebilir, kendi bakış açılarından başkalarının bakış açılarına geçiş yapabilirler. Ancak soyut ve hipotetik düşünce bu dönemde tam olarak gelişmemiştir. Somut evreden sonra soyut evreye doğru gelişimsel ilerleme görülen çocuklar bu evrede, soyut ve hipotetik düşünce kapasitelerini daha fazla geliştirirler. Mantıksal düşünce yetenekleri artar, soyut kavramları anlamakta daha başarılı olurlar. Bu evrede, gelecekle ilgili planlar yapabilir, soyut konular üzerine düşünebilir ve karmaşık düşünce süreçlerini uygulayabilirler.

Soyut işlemler dönemi, bireyin düşünce yeteneklerinde büyük bir ilerleme sağlar. Mantık ve soyut düşünce, daha karmaşık sorunları çözmek için kullanılabilir hale gelir.

⁷ Eyüp Şimşek, "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi" 1 (2004), 209-210.

Çocuklar, başkalarının düşünce ve bakış açılarına daha fazla duyarlılık geliştirirler. Empati yetenekleri artar.

Bu evrede birey, gelecekle ilgili planlar yapma, kariyer hedefleri belirleme ve daha önce deneyimlemediği soyut konuları anlama yeteneğine sahip olur.

Eleştirel düşünce becerileri gelişir ve birey, bilgiyi sorgulama ve çeşitli bakış açılarını değerlendirme yeteneğini kazanır.

Bu evre, bireyin bilişsel gelişiminde önemli bir aşamadır çünkü soyut düşünce ve mantık yetenekleri gelişir. Ancak, bilişsel gelişim süreci bireyden bireye farklılık gösterebilir, ve bireylerin bu evreleri geçme hızları değişebilir.⁸

⁸ Suzan Karsak, "Son Çocukluk Döneminde Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru" 2 (2021), 45-46.

3. ÇOCUKLUK DÖNEMİ MANEVİ GELİŞİM

Çocukluk dönemi manevi gelişimi, çocuğun değerlerini, ahlaki anlayışını, duygusal bağlantılarını ve hayatın anlamına dair algılarını kapsar. Bu gelişim, çocuğun duygusal ve sosyal bağlamda bir birey olarak nasıl büyüdüğünü ve dünyayı nasıl anlamaya başladığını içerir. Çocukluk dönemi manevi gelişimi ile ilgili önemli noktalar kısaca

3.1. Değer ve İnanç Gelişimi:

Çocuklar, aileleri, öğretmenleri ve çevrelerinden aldıkları etkileşimlerle değer ve inançlarını şekillendirirler. Bu dönemde, aile ve çevresel faktörler, çocuğun benimsediği değer sistemi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

3.2. Empati ve İnsanlık Değeri:

Empati, diğer insanların duygularını anlama ve onları anlamaya çalışma yeteneğidir. Çocuklar, bu dönemde empati becerilerini geliştirirler. Empatinin gelişimi, çocuğun insanlık değerlerini anlamasına ve diğerleriyle daha olumlu bir ilişki kurmasına katkıda bulunabilir.

3.3. Din ve Maneviyat:

Ailelerin, çocuklarına sundukları dinî veya manevi eğitim, çocukların dinî değerleri ve inanç sistemlerini şekillendirir. Çocuklar, bu dönemde genellikle ailelerinden ve çevrelerinden aldıkları öğretileri özümserler.

3.4. Hayatın Anlamı ve Amaç:

Çocuklar, hayatın anlamı ve kendi varlıklarının amacı konusunda düşünmeye başlarlar. Bu, çocuğun kendisine dair temel sorular sorması ve bu sorulara anlam araması anlamına gelir.

3.5. İyilik ve Yardımlaşma:

Çocuklar, bu dönemde başkalarına yardım etme ve iyi davranışlar sergileme konusunda öğrenme sürecindedirler. Paylaşma, cömertlik ve yardımlaşma gibi değerler, çocuğun manevi gelişimine önemli katkılarda bulunabilir.

3.6. Özsaygı ve Başkalarına Saygı:

Çocuklar, kendilerine saygı göstermeyi ve başkalarına saygılı olmayı öğrenirler. Bu, çocuğun kendi değerini anlamasına ve toplum içinde nasıl etkileşimde bulunması gerektiğini kavramasına yardımcı olur.⁹

Manevi gelişim, bireyin içsel bir dünya kurma sürecidir ve bu süreç, çocuğun kendisi, diğerleri ve evren hakkında anlamlı bir bağlam oluşturma çabasıdır. Aile, okul ve toplum, çocuğun manevi gelişimini etkileyen önemli faktörlerdir.

Bebeklik evresi, genellikle gözle görülebilir dini belirtilerin az olduğu ve dini tezahürlerin sınırlı olduğu bir dönemdir. Bebeklik döneminde, dini gelişim daha çok duygusal boyutta gerçekleşir. Din duygusu, temel duygular olan güven, sevgi ve bağlanma gibi duygusal deneyimler üzerine inşa edilen, evrensel bir nitelik taşıyan, bir yaratıcı düşünceye yönelik bir içeriği barındıran bir duygu olarak ortaya çıkar.¹⁰ Çocuk, bu evrede kendine şifai olarak öğretilen dini terimlerden birer ikişer kelimelik cümleler kurabilir. Ancak bu cümleler ve terimler çocuğun in dünyasında bir anlam ifade etmeyebilir. Bebeğin dinî gelişimi için anne-babaya düşen diğer görev ise Hz. Peygamberin, torunlarının doğumuyla birlikte uyguladığı fiillerin uygulanmasıdır. Örneğin bebek doğduğunda akika kurbanı kesilmesi, bebeğin kulağına ezan okunması, bebeğe güzel manaya gelen isim koyulması, bebeğin ağzının tahnikle yani tatlı ile açılması, saçının tıraş edilmesi ve ağırlığınca gümüş sadaka verilmesi gibi sünnetlerin yerine getirilmesi bebeğin dini gelişimini oldukça kolaylaştıracaktır. Uyku bebek için önemli bir faaliyettir. Din eğitimi noktasında anneye burada da önemli sorumluluklar düşer. Çünkü yeni doğan bir bebeğin kulağı iyi gelişmiştir. İşittiği seslere kendince farklı tepkiler verir. Etrafındaki seslerin onu mutlu, huzurlu yaptığını veya rahatsız ettiğini vücut hareketleriyle gösterir. Bu sebeple anne bebeğini uyuturken söylediği ninnilere dikkat etmelidir. İçerisinde dinî ifadelerin geçtiği ninnileri tercih etmesi çocuğunun dini gelişimi için etkili olacaktır. Bebeğin, ‘Hû Hû, La ilahe illallah’ gibi sözleri duyarak uyuması hem uykusunda rahat etmesini hem de ileride bu ifadelere karşı farkındalık bilinci oluşturmaya vesile olacaktır.¹¹ Bunların yanı sıra anne-babalar

⁹ Mehmet Nas, “Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi” 2 (2018), 290-292.

¹⁰ Şimşek, “Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi”, 210.

¹¹ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi* (Timaş Yayınları, 2011), 254-255.

evlatları için hayır dualarını eksik etmemeli, ayrıca onların her hareketini kaydedip, dikkatle izleyen ve anında taklit edebilen, harika bir zekâyâ sahip olduklarını unutmamalıdır. Bunun için onların görsel ve işitsel zekalarına hitap eden dini ortamlar oluşturulmalıdır. Örneğin ‘maşaallah, inşaallah, Allah bağışlasın, Allah’a emanet ol’ gibi ifadelerin kullanıldığı bir ortam, bu süreci olumlu şekilde desteklediği gibi, çocuklarda Allah kavramının oluşmasına da katkı sağlayacaktır.

İlk çocukluk devresi taklit devresidir. Çocuklarda hayli erken başlayan taklit eğilimi tamamen İradesiz, refleks şeklinde ve kendiliğindedir. Bu Bilinçsiz taklit, çocukta olumlu bir kişilik kavramının gelişmesini sağlayan en önemli etmenlerden biridir.¹³ Çocuk bu devrede yakınlarının her türlü hareketini bilinçli veya bilinçsiz olarak taklide ve tekrara başlar.

Yaşlar ilerledikçe çocuklar inançlarında daha kararlı, daha bilinçli ve akılcıdır. 7-9 yaş dini inancın uyandığı ve geliştiği bir dönemdir. Fakat bu oluşum, 10-12 yaşında, özellikle dini yönden eğitilen ve özendirilen çocuklar arasında daha belirgindir. Bunların derlediği dini bilgiler 7-9 yaşa oranla daha yoğunlaşmış ve anlama kapasiteleri daha da artmış bulunmaktadır. Onlar çevrelerinden öğrendikleri ve algıladıkları dini inançlarını daha kolay anlatmakta ve daha sağlam kararlar vermektedirler.

Çocuğun akli ve ruhi gelişmesine paralel olarak dine karşı ilgisinde de gelişmeler görülmektedir. Çocukların Allah tasavvurunda, onların, zihin yapılarını belirleyen "gerçekçilik", "ben-merkezcilik" ve "insan biçimlilik" gibi psikolojik özelliklerin etkisi açıkça görülmektedir. Çocuk, eğer Allah ile ilgili bir şeyler duymuş ve öğrenmişse, bu onun için şüphe edilmez ve başka türlü yorumlanamaz. Allah, çocuğun hayatına itirazsız girmiş ve başka türlü yorumlanamaz bir gerçek değeri ifade eder. Yine, çocuğun Allah tasavvurunda ben-merkezci özelliklere rastlanır. Onlara göre, Allah başta kendilerinin yaratıcısıdır, sonra O onlara anne, baba ve kardeşler vermiş, yaşamaları için gerekli yiyecekler, içecekler hazırlamıştır. Kısaca Allah sürekli çocuğun kendisiyle birlikte bulunmaktadır. Çocuk O'nu yanından uzaklaştırmaz.¹² Çocuk,

¹² Hökelekli, Din Psikolojisi, s. 264, Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s.255.

kavramsal düşünce yeteneğini geliştirdikçe, daha çok ben-merkezli olan ilk düşünme biçimi de değişmeye başlamaktadır.

Son çocukluk dönemi, bilişsel ve manevi gelişimde önemli değişimlere işaret eden bir evredir. Bu dönem, okul öncesi dönemden başlayarak okul hayatının başlamasıyla birlikte önemli evrimsel özellikler gösterir. Bu dönemde çocuklar genellikle ailelerini taklit ederler. Dinî konularda da ailelerinin inançlarını benimserler ve onlara özdeşleşirler. Dini kavramlar, genellikle somut ve literal bir şekilde algılanır. Çocuklar, Allah'ı somut bir varlık olarak düşünebilirler ve dinî öğretileri genellikle basit ve doğrudan bir şekilde anlarlar. Okul hayatının başlamasıyla birlikte, çocuklar soyut düşünme ve mantıksal akıl yürütme yeteneklerini geliştirirler. Bu dönem, Piaget'ın bilişsel gelişim teorisindeki "formal işlemler" evresine geçişle örtüşebilir. Çocuklar, artık somut olayları aşan soyut kavramları anlama ve işleme kapasitesine sahip olurlar.

Son çocukluk dönemi, çocukların benmerkezci düşünce kalıplarından sıyrılmaya başladığı bir evredir. Bu dönemde, manevi konulara daha fazla ilgi gösterirler. Dinî kavramlar, daha derin ve anlamlı bir şekilde anlamaya başlar. Çocuklar, dinî değerleri sorgular, kendi inanç sistemlerini geliştirir ve benmerkezci düşünce kalıplarını aşarak toplumsal ve manevi yönere yönelirler.

Bu evrede, çocuklar dinî konularda daha soyut ve derinlemesine düşünebilirler. Benmerkezci düşünce yerine başkalarının bakış açılarını anlama yetenekleri artar. Okulun etkisiyle, çocuklar çevrelerindeki farklı dünya görüşleriyle tanışabilir ve bu da manevi yönelimlerini şekillendirebilir. Bu dönem, bireylerin dinî düşüncelerini daha bağımsız ve karmaşık bir şekilde ele almalarını sağlar.¹³

¹³ Karsak, "Son Çocukluk Döneminde Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru", 48.

İKİNCİ BÖLÜM

ERGENLİK DÖNEMİ

1. ERGENLİK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Ergenlik dönemi, bireyin gelişim sürecindeki çocukluk döneminin bitimi ile başlar erişkinliğe ulaşıncaya kadar devam eden süreçtir. genellikle 11 ila 19 yaşları arasında ortaya çıkan bir gelişim evresidir. Bu dönemde birey, çocukluktan yetişkinliğe geçişle birlikte bir dizi fiziksel, psikolojik, sosyal ve duygusal değişikliklerle karşılaşır. Ergenlik döneminin temel gelişim özelliklerine dair kısa bir açıklama:

1.1. Fiziksel Gelişim:

Ergenlik döneminde, bireylerde hızlı bir büyüme ve fiziksel gelişim görülür. Dönemde cinsel organlar ve ikincil cinsiyet özellikleri gelişir. Kızlar, erkeklere göre daha erken ve daha kısa sürede buluş çağına girebilmektedir.

1.2. Psikososyal Gelişim:

Ergenlik döneminde bireyler, kimliklerini bulma sürecine girerler. Kimlik oluşturma, kendi değerleri, inançları ve hedefleri konusunda düşünce ve duygusal bir arayış içerir. Soyut düşünebilme yetisi ve benliğinin gelişimi ile kendi ahlaki gelişimi de aşamalı oluşmaktadır.

Gençler, bağımsızlık ve özerklik arayışındadırlar. Ebeveynlerle olan ilişkilerde, bağımsızlık ve sorumluluk alma isteği artar.

1.3. Duygusal ve Sosyal Gelişim:

Hormonal değişiklikler nedeniyle, gençlerde duygusal dalgalanmalar sık görülür. Öfke, mutluluk, üzüntü gibi duygular daha yoğun yaşanabilir.

Akran ilişkileri, ergenlik döneminde önemli hale gelir. Arkadaş gruplarıyla uyum sağlama, sosyal becerilerin gelişmesine katkıda bulunur.

1.4. Zihinsel Gelişim:

Ergenlikte, soyut düşünme yetenekleri artar. Mantıklı düşünme, problem çözme ve soyut kavramları anlama yetenekleri gelişir.

Jean Piaget, bilişsel gelişimin dört evresini şu sırayla sıralamıştır: duyu-hareket, ön işlem, somut işlem ve formel işlem. Formel işlem aşaması genellikle 11 yaşından itibaren başlar ve yaşam boyu devam edebilir. Bu evre, soyut düşünme yeteneğinin geliştiği bir dönemdir. Bireyler, karmaşık soyut konseptleri anlama, mantık yürütme ve hipotetik-dedüktif düşünme yetenekleri kazanırlar.¹⁴

1.5. Cinsellik ve İlişkiler:

Ergenlik döneminde cinsel bilinçlenme artar. Cinsellikle ilgili sorular ve meraklar artabilir. Ergenler, ilk romantik ilişkilerini deneyimleme eğilimindedirler. Bu ilişkiler, duygusal ve sosyal öğrenme süreçlerine katkıda bulunabilir.

Bu özellikler, ergenlik dönemindeki bireylerin karmaşık ve dinamik bir gelişim sürecinden geçtiğini gösterir. Her birey farklıdır, bu nedenle bu değişikliklere farklı şekillerde tepki verebilir. Ayrıca, ebeveynlerin, öğretmenlerin ve diğer yetişkinlerin gençlere destek olmaları ve anlayış göstermeleri önemlidir.

Ergenlik dönemi, bireyin kendisiyle ilgili bir değerlendirme yapma çabasının en yoğun olduğu bir dönemdir; bu süreçte duyguları, düşünceleri ve çevresel etkilerle şekillenen bir benlik tutumu oluşur, bu da önceki dönemlerde kazanılan benlik saygısını etkiler. Ergenin benlik algısında ailenin rolü çok büyüktür. Öğretmen, akran gibi yakın çevresindekiler ise benlik algısını zayıflatıcı veya güçlendirici etki etmektedirler.¹⁵

2. ERGENLİK DÖNEMİ MANEVİ GELİŞİM

Ergenlik döneminde fiziksel değişimlerin yanı sıra, manevi gelişim de önemli bir rol oynar. Manevi gelişim, bireyin değerler, inançlar, ahlaki prensipler, kimlik ve yaşam anlamı gibi konularda yaşadığı değişimleri kapsar.

Ergenlik dönemi, bireyin kimlik oluşturma sürecinin hızlandığı bir zaman dilimidir. Birey, kendi değerleri, ilgi alanları, hedefleri ve inançları üzerine düşünerek kimlik oluşturmaya deneyimler. Ergenlikte birey, ailesinden, çevresinden ve toplumdaki aldığı değerleri sorgulamaya başlar. Farklı dünya görüşlerini anlamaya çalışır ve kendi değer ve inanç sistemini oluşturur. Bu dönemde birey, daha fazla özerklik kazanır ve

¹⁴ Asude Arıcı, *Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua* (Uludağ Üniversitesi, 2005), 22-23.

¹⁵ Sema Mutluer, *Özgüven Oluşmasında Manevi Değerlerin Rolü* 2006, 32-33.

kendi kararlarını almaya başlar. Bu süreçte sorumluluklarını anlamaya ve üstlenmeye başlar.

Ergenlik, ahlaki düşünce kapasitesinin arttığı bir dönemdir. Birey, doğru ile yanlış daha derinlemesine değerlendirir ve etik konularda daha fazla düşünce geliştirir. Ergenlik döneminde birçok birey, din ve maneviyat konularına daha fazla ilgi göstermeye başlar. Bu, yaşamın anlamı, ölüm, varoluş gibi konular üzerine düşünmeyi içerebilir. Din ve spiritüel konular, bireyin manevi gelişiminde etkili olabilir. Ergenlik öncesinde tam anlamıyla olgunlaşmış bir ahlaki yapıdan bahsetmek mümkün değildir. Ahlaki olgunluğa yönelme, ergenlik dönemiyle birlikte soyut düşünce gelişimine paralel olarak gerçekleşir ve bu süreç, dinî gelişimle de paralel bir yapı gösterir, birbirini destekler ve olgunlaştırır. Ergenlik dönemindeki ahlaki gelişimde, genç, çocuklukta oluşan vicdan yapısına karşı isyan eder. Vicdanından kurtulup özgür olma isteği ile toplumun belirlediği normlara uyma arasındaki çatışmayı sözleriyle ifade eder ve davranışlarıyla bu çatışmayı çözmeye çalışır. Ancak, bu meydan okuma süreci, vicdanın yeniden kontrol altına alınmasıyla beraber ciddi bir suçluluk duygusunu da beraberinde getirebilir.¹⁶

Ergenler, sosyal çevreleri ve arkadaş grupları üzerinden değerlerini ve inançlarını şekillendirme eğilimindedir. Arkadaş ilişkileri, bireyin manevi gelişiminde önemli bir rol oynayabilir. Ergenlik döneminde duygusal zorluklar yaşanabilir. Birey, duygusal dengeyi bulmaya çalışırken, kendi hissettiği duyguları anlama, ifade etme ve başkalarının duygularını anlama becerilerini geliştirir.

Bu süreçler bireyden bireye farklılık gösterebilir ve çeşitli kültürel, sosyal ve aile faktörleri bu gelişimi etkileyebilir. Ergenlik dönemi, bireyin kendini bulma ve manevi anlamda büyüme süreci olarak önemli bir aşamadır.

Modern yaşamın getirdiği, aşırı yaşanan stres ve kaygı bireyin ruh sağlığını tehdit etmektedir. Aşkın varlığa teslimiyetle dini inançla ergen güç kaynağına erişmektedir. Ergenin çevresinin maruz bıraktığı kaçınılmaz olumsuzluklar karşısında dua ve ibadetlerle yalnızlık hissinden ve ümitsizlikten alıkoyar. Ergenlik dönemin de

¹⁶ Mustafa Koç, "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri" 17 (2004), 238.

dua etmenin psikolojik olarak olumlu etkileri çalışmalar sonucu elde edilmiş. Ayrıca kişilik gelişimiyle birlikte bireyin ahlak ve karakterine de olumlu etkileri bulunmaktadır.¹⁷

Piaget'nin soyut işlemler evresini dini anlayışa uygularsak, formel işlem aşamasının dini kavramları daha derinlemesine anlama yeteneğini içerdiğini görebiliriz. Bu aşamadaki bireyler, dini inançları soyut düzeyde düşünme yeteneğine sahip oldukları için daha derin bir anlayışa ulaşabilirler. Bu, dini kavramları sadece yüzeyde değil, aynı zamanda daha karmaşık ve soyut düzeyde anlayabilme yeteneği anlamına gelir. Formel işlem aşamasındaki bireyler, dinî konuları daha bağımsız bir şekilde değerlendirme yeteneğine sahiptir. Bu, onların kendi düşüncelerini geliştirmelerine ve dini konularda kişisel değerlendirmeler yapmalarına olanak tanır. Bu aşamada, bireylerin din hakkındaki düşünceleri, inançları ve değerleri daha olgunlaşmış ve derinleşmiş olabilir. Sonuç olarak, formel işlem aşaması, bireylerin dinî konuları daha derinlemesine anlama, değerlendirme ve kişisel olarak içselleştirme yeteneklerini artırabilir. Bu aşama, özellikle ergenlik dönemi gibi karmaşık düşünce süreçlerinin geliştiği bir dönemde, dinin daha derinlemesine anlaşılması için uygun bir zaman olabilir.¹⁸

Dinî inanç ve ibadet düzeyinin bireylerin ölümü nasıl anlamlandırdıkları üzerinde yapılan bir çalışmada önemli bir etkisi olduğu sonucu elde edilmiştir. İnsanlar, genellikle yaşam ve ölüm konusundaki düşüncelerini kendi dünya görüşleri ve inanç sistemleri çerçevesinde şekillendirirler. İşte bu bağlamda, dinî inançlar ve ibadet düzeyi ile ölüm anlamı arasındaki bu kuvvetli ilişki söz konusudur. Dinî inanç ve ibadet düzeyi yüksek olan bireylerin ölümü genellikle daha olumlu, anlamlı ve geçişsel bir süreç olarak algılamalarına yol açabilmektedir. Diğer yandan, dinî inanç ve ibadet düzeyi düşük olan bireyler genellikle ölümü daha negatif veya gizemli bir olgu olarak görebilmektedirler.¹⁹

¹⁷ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", (2003), 389-392.

¹⁸ Faruk Karaca, *Dini Gelişim Teorileri* (Dem Yayınları, 2007), 31-33.

¹⁹ Şükran Çevik, "Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din", *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 110-113.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YETİŞKİNLİK DÖNEMİ

1. YETİŞKİNLİK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Yetişkinlik dönemi, genellikle 20'li yaşların başından 40'lı yaşa kadar olan süreci kapsar. Bu dönemi 65'li yaşlara kadar “orta yıllar” diye de alabiliriz.²⁰ Dönem, bireyin gençlik dönemini tamamladığı ve çeşitli rolleri üstlendiği bir aşamadır. Yetişkinlik, fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal açıdan bir dizi önemli değişimi içerir. Yetişkinlik döneminin ana özellikleri:

1.1. Fiziksel Gelişim:

Yetişkinlik dönemi, genellikle fiziksel olgunluğun zirveye ulaştığı bir süreçtir. Fiziksel büyüme genellikle gençlik döneminde tamamlanmıştır, ancak vücut, yetişkinlik boyunca çeşitli değişimlere uğrayabilir. Bu dönemde, bireyin yaşam tarzı, beslenme alışkanlıkları ve genel sağlık durumu önemli bir rol oynar.

1.2. Zihinsel ve Bilişsel Gelişim:

Yetişkinlik, zihinsel olarak da olgunluğun yaşandığı bir dönemdir. Birey, problem çözme becerilerini geliştirir, öğrenmeye devam eder ve deneyimlerinden çıkarımlar yapar. Kariyer, eğitim ve kişisel hedeflere yönelik bilişsel yeteneklerin kullanımını bu dönemde önemlidir.

1.3. Sosyal ve Duygusal Gelişim:

Sosyal ilişkiler yetişkinlik döneminde büyük bir öneme sahiptir. Birey, romantik ilişkiler, evlilik, aile kurma, ebeveynlik gibi sosyal rolleri üstlenir. Bu dönemde, bireyin empati, ilişki yönetimi ve duygusal zeka gibi beceriler gelişir.

1.4. Mesleki ve Ekonomik Gelişim:

Yetişkinlik dönemi, genellikle bireyin kariyerini inşa ettiği ve ekonomik bağımsızlık kazandığı bir süreçtir. Mesleki hedeflere ulaşma, iş yerinde ilerleme, gelir artışı ve finansal planlama bu dönemin önemli unsurları arasındadır.

²⁰ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi* (Ankara, 1995), 163.

1.5. Kimlik ve Yaşam Amacı:

Yetişkinlik döneminde birey, kişisel kimliğini daha fazla anlamaya çalışır. Yaşam amacı, değerler, inançlar ve hayattan beklentiler bu süreçte belirginleşir. Birey, yaşamının anlamını bulma ve kişisel gelişimine odaklanma sürecinde olabilir.

1.6. Yaşam Evreleri ve Krizleri:

Erikson'un psikososyal gelişim teorisine göre, yetişkinlik dönemi, bireyin yaşam evrelerini ve bu evrelerde karşılaştığı psikososyal krizleri içerir. Örneğin, yaklaşık 40-65 yaşları arasındaki orta yaş krizi, bireyin yaşamındaki geçmiş ve gelecek arasındaki dengeyi bulma çabasını temsil edebilir.

Yetişkinlik dönemi, bireyin hayatındaki birçok farklı faktörün etkileşimiyle şekillenir ve kişisel gelişim sürecinin devam ettiği bir aşamadır. Her bireyin bu dönemi farklı deneyimleyeceği unutulmamalıdır, çünkü yaş, kültür, kişisel deneyimler ve diğer birçok faktör bu süreci etkileyebilir.

2. YETİŞKİNLİK DÖNEMİNDE MANEVİ GELİŞİM

Yetişkinlik dönemi, manevi gelişim açısından zengin bir dönemdir. Bu dönemde birey, hayatının anlamını sorgular, değerlerini gözden geçirir ve genellikle derin düşünce süreçlerine girer. Manevi gelişim, bireyin içsel bir yolculuğu olarak tanımlanabilir ve genellikle şu temel unsurları içerir:

2.1. Hayatın Anlamı ve Amaç:

Orta yaşlar, bireyin hayatın anlamını ve amacını sorgulama eğiliminde olduğu bir dönemdir. Kişi, kariyer, aile, ilişkiler ve genel yaşam hedefleri gibi konularda derinlemesine düşünceye yönelebilir. Bu süreç, kişinin yaşamının daha büyük bir bağlamda nasıl anlamlı hale getirilebileceği üzerine odaklanmasını içerir.

2.2. Değerlerin ve İnançların Yeniden Değerlendirilmesi:

Orta yaşlarda birey, genellikle hayat boyu benimsediği değerleri ve inançları gözden geçirme eğilimindedir. Bu, gençlik veya erişkinlik dönemlerinde edinilen değerlerin, yaşam deneyimleri ve olgunlaşma süreciyle nasıl evrimleştiğini anlamak anlamına gelir.

2.3. Öz Kimlik ve Kabul:

Birey, orta yaşlarda genellikle kendisiyle derinleşir ve kabul etme sürecine girer. Bu, geçmiş hataları, eksiklikleri ve güçlü yönleri anlama ve kabul etme sürecini içerir. Bu öz kimlik arayışı, bireyin kendine daha anlayışlı ve şefkatli bir bakış açısı geliştirmesine yardımcı olabilir.

2.4. Spiritüel Keşifler ve Büyüme:

Orta yaşlarda birçok insan, spiritüel arayışlara yönelir. Farklı dinlere, meditasyona, yoga gibi uygulamalara ve içsel keşiflere yönelme eğiliminde olabilirler. Spiritüel gelişim, bireyin kendisi, evren ve yaşamın derin sorularıyla daha yakından ilgilenmesini sağlar.

2.5. Orta Yaş Krizi:

Psikolog Erik Erikson'un psikososyal gelişim teorisine göre, orta yaş krizi (40-65 yaş arası), bireyin yaşamında bir dönemsel krizi temsil eder. Bu dönemde birey, yaşamının bir önceki aşamalarındaki kararlarını ve seçimlerini değerlendirir. Bu değerlendirme süreci, bireyin kendine ve hayatına yönelik tutumlarını gözden geçirmesine neden olabilir.

Orta yaşlarda manevi gelişim, bireyin içsel bir denge bulma, yaşam amacını keşfetme ve daha derin bir anlam arayışına yönelme sürecini içerir. Bu dönem, bireyin daha bilge, anlayışlı ve içsel olarak zenginleştiği bir aşama olarak görülebilir. Ancak, her bireyin bu süreci farklı yaşaması mümkündür, çünkü yaş, kültür, kişisel geçmiş ve diğer faktörler bu deneyimi etkileyebilir.

Bir çalışma sonucuna göre ekonomik güçlükler, bireylerin yaş dönemlerini olumsuz etkileyerek, tamamlamaları gereken gelişim görevleri, çocuk yetiştirme sorumlulukları ve işlerinde istedikleri gelişimi sağlama çabalarıyla birlikte yorgun ve mutsuz hissetmelerine neden olabilir. Bu sorumluluklar, bireylerin kendilerini olumsuz algılamalarına yol açabilirken, yaş dönemiyle ilgili olumlu algılar yaşam doyumlarını artırabilir. Katılımcılar, kültürel bağlamda büyüklere bağlılık ve onların bakımını sorumluluk olarak görmekte ve çocuklarının eğitimi ile gelecekleri konusunda kaygılar taşımaktadır. Orta yaş dönemindeki bireyler, sorumluluklarının azaldığı, hobilerine ve ilişkilerine daha fazla zaman ayırabildikleri bir gelecek öngörüsüne odaklanmaktadırlar.

Ancak, umut düzeyi düşük olan bireylerin fiziksel ve ruhsal olumsuzlukları daha sık ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Katılımcılar, yaşamla baş etme süreçlerinde, sorunlarla yüzleşme, iletişime açıklık ve manevi destek arayışlarını vurgulamışlardır. Bu bağlamda, her yaş grubundaki bireylerin psikolojik destek ihtiyacına dikkat çekilmektedir.²¹

²¹ Yıldız Ulusoy, "Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Buldukları Yaş Dönemlerine İlişkin Algılarının İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (01 Nisan 2020), 597-599.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YAŞLILIK DÖNEMİ

1.YAŞLILIK DÖNEMİ GELİŞİM ÖZELLİKLERİ

Yaşlılık dönemi gelişim özellikleri ve dini gelişim konuları geniş çapta incelenmesi gereken alanlardır. Yaşlılık dönemi genellikle bireylerde fiziksel, zihinsel ve duygusal açıdan birçok değişikliğe sahne olmuştur. Ayrıca, dini gelişim de yaşlılık döneminde önemli bir role sahip olduğu bilinmektedir.

Yaşlılık, yaşam sürecinin ilerleyen dönemlerinde ortaya çıkan değişimleri ifade etmektedir. Bu dönem, yaşamın genetik yapı ile çevresel etmenler arasındaki etkileşimin en belirgin olduğu bir süreçtir. Fizyolojik ve ruhsal açıdan karmaşık bir dönem olup genellikle yaşamın daha önceki evrelerindeki gelişme ve olgunlaşmayı takip etmektedir. Algılama, bellek ve yaratıcılık gibi bazı yetenekler genellikle yaşlanma süreciyle azalmaktadır. Yaşlılık, doğal bir yaşam evresidir ve belirli bir başlangıcı kesin olarak tanımlamak zordur. Fizyolojik ve psikolojik açıdan yaşlılığın ne zaman başladığı net olarak belirlenemeyebilir çünkü bu durum bireyden bireye farklılık göstermektedir. Yaşlılık, genellikle algıda ve bellekte bazı değişiklikleri içerir, ancak bu değişiklikler her bireyde aynı şekilde ve aynı yaşta değildir. Bu süreç kişisel farklılıklara, genetik yapıya, yaşam tarzına ve çevresel etmenlere bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.²²

1.1. Fiziksel Değişiklikler:

Yaşın ilerlemesi ile birlikte vücutta bir takım değişiklik meydana gelir. Bireylerde kas kütlelerinde azalma, kemik yoğunluğunda azalma ve bazı durumlarda hareketlilik ve esneklikte kısıtlama yaşanabilmektedir.

1.2. Zihinsel Değişiklikler:

Kişinin bellek, bilişsel işlevler ve tepki süreleri yaşla birlikte değişmesiyle birlikte, deneyim ve bilgeliği genellikle artabilmektedir.

²² Gülbaşak Yerli, "Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetleri" 10/52 (25 Ekim 2017), 1278-1279.

1.3. Duygusal Değişiklikler:

Sosyal bağlantılar ve kayıplar, duygusal durumu etkileyebilir. Yaşlılıkta depresyon, yalnızlık gibi durumlar daha sık görülebilmektedir.

Yaşlılık dönemi genellikle ortalama olarak altmışlı yaşlarda başlar, ancak bireyler arasındaki farklılıklar bu süreyi etkileyebilmektedir. Gelişim psikolojisinde, yaşlılık genellikle yaşamın son dönemi olarak kabul edilir ve fiziksel, zihinsel ve duygusal değişimleri içermektedir. Bu dönemde bazı yetenekler azalabilirken, farklı yönlerde artışlar veya değişimler de olabilmektedir. Yaşlılık, bireyin ömrünün deneyimlerle dolu birikimlerinin sonuçlarını yaşadığı ve toplumla etkileşiminin farklı bir şekilde şekillendiği bir aşamadır. Bu süreçte sağlık durumu, sosyal ilişkiler ve yaşam kalitesi büyük önem taşımaktadır. Eskiden bilgelik ve otorite sembolü olarak görülen yaşlılara toplumda verilen önem ve ilginin modern yaşamda, geniş aile yapısından çekirdek aile modeline geçişle birlikte azaldığı söylenebilir. Bu azalma, yaşlı bireylerin toplumdaki statülerini etkileyebilmektedir. Önceden toplumda daha saygın bir konuma sahip olan yaşlılar, azalan ilgi ve önemle birlikte terkedilme, yalnız kalma, değersiz hissetme gibi psikolojik sorunlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, yaşlı bireylerin psikolojik açıdan zor dönemler geçirmelerine ve ümitsizlik duygusuyla mücadele etmelerine neden olabilmektedir. Bu bağlamda, yaşlılara gösterilen ilgi ve saygının azalması, onların psikolojik refahlarını olumsuz etkileyebilmektedir.²³

2. YAŞLILIK DÖNEMİNDE MANEVİ GELİŞİM

Bu dönemde bazı yaşlı bireyler için dini inançlar daha da önem kazanabilmektedir. Yaşlılık dönemi, bir kişinin hayat boyu deneyimlediği dini inançlarına daha derinlemesine odaklanabileceği bir zaman dilimi olabilmektedir. Yaşlılık, bir kişinin manevi olarak büyüdüğü bir dönem olurken yaşamın anlamı, ölüm, bağışlama, minnettarlık gibi konular üzerine derin düşünceler geliştirme eğilimine girilmektedir. Dini topluluklar yaşlılar için destek ve bağlantı sağlayabilir, aynı zamanda yaşlılıkta, din veya inançlar, sosyal ilişkileri sürdürmede ve dayanıklılığı artırmada önemli bir rol oynayabilmektedir.

²³ Kader Cansu Abay, "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma", *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021), 48-49.

Yaşlılara yönelik kurumların faaliyetlerinin artışıyla birlikte din eğitimi alanında da inancın bireylere ve topluma sağladığı gücün önemi daha fazla vurgulanmaktadır. Ayet ve hadislerin yaşlılık sürecine verdiği önem göz önünde bulundurulduğunda, din eğitimcileri yaşlılık sürecinin sağlıklı ve kaliteli geçmesine katkı sağlayabilmektedir. Bu süreçte, yaşlıların manevi ihtiyaçlarının olumlu bir şekilde ele alınması, yaşanan sorunların çözümünde motivasyon sağlayabilmektedir. Dini rehberlik alanında faaliyet gösteren kişiler, yaşlı bireylerin ve ailelerinin manevi danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinden faydalanarak yaşlanma sürecinde bağlarını güçlendirebilirler. Ancak yaşlılık döneminin eğitimsel açıdan özel bir hassasiyet gerektirdiği de unutulmamalıdır. Bu dönemde, yöntem seçimlerinden tutun, din eğitimi süreçlerine kadar özel yaklaşımların ve hassasiyetlerin gerektiği bilinmelidir.²⁴

Yaşlı bireylerde ortaya çıkabilen ruhsal durumlar ve fizyolojik değişimler, dini gelişimi etkileyen faktörler arasındadır. Örneğin, yaşlılık döneminde benlik saygısını yitirme, yetersizlik duygusu, bağımlılık, umutsuzluk, depresyon, yalnızlık gibi ruhsal durumlar, dini pratikleri yerine getirmede motivasyon kaybına neden olabilir. Bedensel değişimler ise Müslüman yaşlı bireylerin ibadetlerini yerine getirmelerini zorlaştırabilir; kalp-damar sorunları, hafıza kaybı, duyu kayıpları gibi fizyolojik değişimler, camiye gitme, namaz kılma gibi ritüellerde işlevsellik kaybına yol açabilmektedir. Bilişsel faktörler de önemlidir. Bellek problemleri, duaları hatırlamada zorluk çekme gibi sorunlar, dini uygulamalarda zorluk yaşanmasına sebep olabilir. Emeklilik, sosyal izolasyon, kayıp deneyimleri gibi sosyal faktörler ise dini hayatı olumsuz etkileyebilir. Bu durumda, yaşlı bireyler sosyal destek arayışlarında dini organizasyonlara katılımı artırabilirler, ancak aynı zamanda ölüm kaygısını da artırabilirler. Bu faktörlerin etkisi altında olan yaşlı bireylerin dini pratikleri sürdürmekte zorlanabilmeleri oldukça mümkündür.²⁵

Yaşlılık dönemi, din eğitimi ve manevi destek açısından önemli bir zaman dilimidir. Bu dönemdeki bireyler, özellikle fiziksel, duygusal ve sosyal değişimlerle karşı karşıya oldukları için dinin ve maneviyatın önemi artmaktadır. Yaşlılıkla birlikte,

²⁴ Macid Yılmaz, "Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi" 39 (2013), 261.

²⁵ Abay, "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma", 49-51.

genellikle daha az aktif bir yaşam tarzı benimsenmiş olup sağlık sorunları, hareket kısıtlamaları ve genel olarak daha yavaş bir tempoya geçiş, fiziksel zorlukları beraberinde getirmektedir. Yaşlılık dönemi, eş veya arkadaş kayıpları, sosyal izolasyon ve toplumdan uzaklaşma gibi faktörlerle ortaya çıktığı için bu kayıplar, manevi destek ve anlam arayışını artırmaktadır. Yaşlılık, ölümün daha yakın hissedildiği bir dönem olması hasebiyle insanların yaşamlarının anlamını, ölüm sonrası beklentileri ve manevi değerleri daha yoğun bir şekilde düşünmelerine neden olabilmektedir. Bu noktalardan hareketle, yaşlılık döneminde din eğitimi ve manevi destek, bireylerin bu fiziksel, duygusal ve sosyal değişimlerle baş etmelerine yardımcı olup din eğitimi ve manevi destek, bireylerin bu dönemde içsel huzur bulmalarına ve duygusal dengeyi korumalarına yardımcı olabilmektedir. Yaşlılık dönemi, manevi ihtiyaçların arttığı, ölüm ve anlam arayışının yoğunlaştığı bir dönem olup din eğitimi ve manevi destek, bireylerin duygusal ve ruhsal ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir etkidir.²⁶

²⁶ Yılmaz, "Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi", 248-251.

SONUÇ

Gelişim dönemlerine göre manevi gelişim, bireyin duygusal, sosyal ve ahlaki yönden nasıl geliştiğini anlamamıza yardımcı olur. Çocukluk dönemi temel değerler ve ahlaki anlayışın oluştuğu dönemdir. Çocuklar, ahlaki ilkeleri öğrenmeye ve sosyal normları anlamaya başlar. Ebeveynler ve diğer otorite figürleri, çocukların manevi değerleri üzerinde tartışılmaz önemli rol sahipleridir. Ergenlik dönemi bireyin kimlik arayışının yoğunlaştığı bir dönemdir. Birey, kendi değerleri, inançları ve ahlaki standartları konusunda sorgulamaya başlar. Toplumsal normlar ve arkadaş grupları, manevi gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yetişkinlik dönemi ise bağımsızlık ve sorumluluk duygularının güçlendiği bir evredir. Birey, kariyer, ilişkiler ve yaşam amacı gibi konularda manevi değerlerini daha da netleştirir. Kendi dünya görüşünü oluşturur ve manevi bir derinlik kazanabilir. Kişisel başarılar ve hatalar, manevi olgunluğa katkıda bulunabilir. Yaşlılıkta manevi gelişim, yaşamın anlamını değerlendirme ve ölümlle yüzleşme süreçlerini içerir. Hayatın bir bütün olarak değerlendirilmesi, anlam arayışı ve yaşam boyu öğrenme önemli hale gelir. Birey, yaşamı boyunca edindiği manevi değerleri kendi yaşam tecrübeleriyle bütünleştirir.

İnsan hayatı boyunca tam olma çabasıyla bir anlam arayışı içerisindedir. Gelişim dönemlerini her birinin ayrı önemi vardır. Her bireyin manevi gelişimi benzersizdir ve çeşitli yaşam deneyimleri, kültürel faktörler ve kişisel tercihler bu süreci etkiler. Birey hayatı boyunca manevi destek ve rehberliğe ihtiyaç duyabilmektedir.

Gelişim dönemlerine göre manevi gelişimi desteklemek için dikkat edilmesi gereken bazı önemli noktalar; Çocuklukta ebeveynler ve bakıcılar, çocuğun temel değerlerini öğrenmesine rehberlik etmeli ve etik davranışları modellemelidir. Empati ve paylaşma gibi ahlaki değerlere vurgu yapılmalıdır. Duygusal güvenlik sağlamak, çocuğun manevi gelişimine olumlu bir etki yapabilir. Ergenlikte ise aile, ergenin özgürlük ve sorumluluk arasındaki dengeyi bulmasına destek olmalıdır. İlgili yetişkinler, açık iletişim kanalları kurarak gençlerin değerlerini paylaşmalarını teşvik etmelidir. Toplumsal normlar hakkında dürüst ve açık bir diyalog sürdürmek önemlidir. Yetişkinlikte de kişisel bağımsızlığı destekleyen bir ortam sağlamak, bireyin kendi değerlerini keşfetmesine yardımcı olabilir. Kariyer ve ilişkilerle ilgili olumlu manevi değerlere vurgu yapılmalıdır. Kişinin içsel motivasyonunu güçlendirecek hedefler

belirlenmesi teşvik edilmelidir. Kişi, yaşamın anlamını sorgularken destek ve anlayış sağlamak önemlidir. Hayatın zorluklarına karşı başa çıkma becerilerini geliştirmek için destek verilmelidir. Yeniden değerlendirme ve değişiklik dönemlerinde destekleyici bir ortam sunmak faydalı olabilir. Yaşlılıkta da bireylerin yaşam deneyimlerine değer vermek, anlam arayışlarını desteklemek önemlidir. Duygusal ve sosyal bağlantıların sürdürülmesine destek olunmalıdır. Yaşamın bir bütün olarak değerlendirilmesine yardımcı olacak aktivitelere ve etkinliklere katılım teşvik edilmelidir.

Her dönemde, bireyin kendi manevi değerlerini tanımasına ve güçlendirmesine yardımcı olacak destek mekanizmaları önemlidir. Bu destekler, bireyin manevi gelişimini olumlu yönde etkileyerek daha anlamlı bir yaşam sürmesine katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Abay, Kader Cansu. "Türk Din Psikolojisi Çalışmalarında 'Yaşlılık Dönemi Dinsel Gelişimi' Literatürü (1967-2021) Üzerine Bir Araştırma". *Türk Din Psikolojisi Dergisi* 4 (2021), 45-67.
- Adler, Alfred. *Okulda Güç Eğitilebilir Çocuklar*. çev. Kamuran Şipal. İstanbul: Cem Yayınevi, 1997.
- Arıcı, Asude. *Ergenlerde Dini Başa Çıkma Yöntemi Olarak Dua*. Uludağ Üniversitesi, 2005. <http://acikerisim.uludag.edu.tr/jspui/handle/11452/8583>
- Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayıncılık, 1997.
- Çevik, Şükran. "Ergenlerde Ölüm Düşüncesi, İntihar ve Din". *Değerler Eğitimi Dergisi* 3/9 (2005), 89-117.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede çocuğun din eğitimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1996.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Din Eğitimi*. Timaş Yayınları, 2011.
- Jacguin, Guy. *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*. çev. Mehmet Toprak. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1976.
- Karaca, Faruk. *Dini Gelişim Teorileri*. Dem Yayınları, 2007.
- Karsak, Suzan. "Son Çocukluk Döneminde Dinî Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi Açısından Allah Tasavvuru" *Genç Atebe Dergisi*, 2 (2021), 44-48.
- Koç, Mustafa. "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisi Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), (2003), 373-397.
- Koç, Mustafa. "Gelişim Psikolojisi Açısından Ergenlik Dönemi ve Genel Özellikleri" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(17), (2004), 231-238.
- Mutluer, Sema. *Özgüven Oluşmasında Manevi Değerlerin Rolü*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Nas, Mehmet. "Çocukluk Dönemi Gelişimi ve Din Eğitimi" *Talim*, 2(2), 289-325. <https://doi.org/10.12738/talim.2018.2.0007>
- Onur, Bekir. *Gelişim Psikolojisi*. Ankara, 3. Basım, 1995. <https://docplayer.biz.tr/56086206-Prof-dr-bekir-onur-gelisim-psikolojisi-yetiskinlik-yaslilik-olum.html>
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi Ve Öğretiminde Metodlar*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Söylev, Ömer Faruk. "Dini Danışma Ve Rehberliğin Teolojik Temellerine İslami Yaklaşım" *Diyanet İlmî Dergi*, 53 (2), (2017), 75-100.
- Şimşek, Eyüp. "Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitimi" *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (4) (2004), 207-220.

- Ulusoy, Yıldız. “Orta Yaş Dönemi Bireylerin İçinde Buldukları Yaş Dönemlerine İlişkin Algılarının İncelenmesi”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19/74 (01 Nisan 2020), 587-601. <https://doi.org/10.17755/esosder.544967>
- Yerli, Gülbaşak. “Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetleri” *Journal of International Social Research*, 10/52 (25 Ekim 2017), 1278-1287. <https://doi.org/10.17719/jisr.2017.1979>
- Yılmaz, Macid. “Yaşlılıkta Manevi Destek ve Din Eğitiminin Önemi” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2013), 241-264.